

Київський університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

**МАЛИК
ЯРОСЛАВ ЙОСИПОВИЧ**

**НАСАДЖЕННЯ
РАДЯНСЬКОГО РЕЖИМУ
В УКРАЇНСЬКОМУ СЕЛІ**

(жовтень 1917-1920 рр.)

Спеціальність 07. 00. 01 — Історія України

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора історичних наук

КИЇВ — 1997

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Львівському державному університеті
ім. Івана Франка

Науковий консультант - доктор історичних наук,
професор С.А.Макарчук

Офіційні опоненти:

- доктор історичних наук, професор Кульчицький Станіслав Владиславович;
- доктор історичних наук, професор Панібудьласка Володимир Федорович;
- доктор історичних наук, професор Терещенко Юрій Старіонович

Провідна організація:

Інститут національних відносин і політології НАН України

Захист дисертації відбудеться "29" вересня 1997 р. о 10 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.01.01.32 в Київському універ-
ситеті ім. Тараса Шевченка (252033, м.Київ, вул. Володимирська, 60,
ауд. 349)

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотечі універ-
ситету (Київ, вул. Володимирська, 58).

Автореферат розісланий "28" серпня 1997 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат історичних наук

О.І.Божко

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00738001 (J)

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, які містять 13 параграфів, висновків, списку джерел та літератури.

Актуальність теми дослідження. Виникнення самостійної України зробило особливо актуальним завдання об'єктивного вивчення її історичного минулого. Майже повна залежність радянської історичної науки від компартійних вказівок зумовила те, що історія України висвітлювалася однобоко і спотворено. Праці істориків були прийняті апологетикою на адресу В.Леніна і більшовицької партії, "нещадною" критикою "українського буржуазного націоналізму", опортунізму, анархізму тощо. Критерієм цінності історичних праць була їх повна методологічна відповідність "теорії марксизму-ленінізму", абсолютне схвалення політики більшовиків.

Зрозуміло, що історіографічна спадщина радянського періоду, особливо її ідеологічні концепції, зовсім не можуть бути корисними справі розбудови нової України. Навпаки, з неї сьогодні черпають свої "аргументи" вороги української державності та української національної ідеї. Це зокрема стосується історії українських визвольних змагань 1917-1920 рр. Знання про цей період органічно поєднуються з розв'язанням багатьох сучасних політичних проблем, впливають на сучасну українську національну свідомість та політичну думку. Особливе значення має об'єктивне висвітлення процесу насадження більшовиками радянського режиму в українському селі.

Таким чином, актуальність теми дослідження визначається відсутністю спеціальної фундаментальної праці з історії насадження більшовицького режиму, написаної на основі всього комплексу першоджерел. Потребують перегляду і погляди та висновки про ідеологічну роботу більшовиків серед українського селянства, створення та діяльність більшовицьких органів влади, проведення економічної політики. Широкого висвітлення вимагає проблема селянського антибільшовицького руху українського селянства 1919-1920 рр., що донедавна характеризувався як "куркульський бандитизм". Виникає також настійна вимога розкрити

ЛНБ ім. В. Степанів
АН України

місце і позицію українських національних партій у період завоювання більшовиками українського села, зокрема партій соціалістичного спрямування.

Об'єктом та предметом дисертаційного дослідження є політика більшовиків в українському селі у жовтні 1917-1920 рр. на території, що входила раніше до складу Російської імперії, насадження радянського політичного режиму, створення та діяльність таких органів влади, як ради, ревкоми, комбіді і комнезами, форми і методи здійснення економічної політики, боротьба селянства, очоленого українськими національними партіями, проти більшовицького засилля.

Стан наукової розробки проблеми. Історія партії більшовиків і встановлення радянського політичного режиму в Україні перебували у центрі уваги наукових радянських дослідників. Однак у своїх працях вони не могли об'єктивно відображати історичний процес, а шоразу прагнули висвітлити позитивну роль Комуністичної партії в керівництві всіма подіями, незалежно від того, якою насправді була та роль. Майже відвертою була вимога доводити, що більшовизм був добровільним вибором українського народу і що проти нього виступала лише жменька націоналістичної буржуазії та політичних авантюристів. Про українські національні партії, що діяли у досліджуваній період, радянська історіографія лише побічно торкалася деяких аспектів їх діяльності, причому тенденційно й упереджено.

Закономірно, що насадження радянського політичного режиму в українському селі подавалося зовсім необ'єктивно, однобоко, у кривому дзеркалі. Варто виділити кілька етапів у розвитку радянської історіографії зазначеної проблеми.

Перший етап охоплював 20-ті роки. Більшовицький режим того часу ще допускав відносну свободу використання і викладу фактичного матеріалу. Данина політичній системі виявлялася у тенденційній оцінці фактів, але істориків ще не змушували до прямої фальсифікації минулого. Для періоду характерні публікації історичних праць, авторами яких

були безпосередні учасники революційних подій в Україні¹.

Майже всі ці автори стояли на позиціях апологетики більшовизму. І все ж, розповідаючи про встановлення радянської влади в українському селі, діяльність її органів, взаємовідносини з опозиційними партіями, ставлення селянства до нового політичного режиму, вони часто намагалися бути об'єктивними.

Центром збору, обробки та публікації наукових праць, документів і матеріалів стали створена ЦК РКП(б) у 1920 р. Комісія для збору і вивчення матеріалів з історії Жовтневої революції й історії РКП (Істпарт), а також місцеві бюро Істпарту як відділи при партійних комітетах. В опублікованих ними виданнях висвітлювалися також події в українському селі².

У 20-х роках вийшло ряд узагальнюючих праць з історії революційних подій 1917-1920 рр., а також з історії партії більшовиків. Їх автори не могли обминути й революційних подій в українському селі³. Кілька праць присвячувалися окремо історії антибільшовицьких і українських національних партій⁴, багато - безпосередньо революційним подіям в

¹ Буценко А. КНС і радянське будівництво. Х., 1925; його ж. Радянське будівництво на Україні. Х., 1927; Ейдман Р.П. Громадянська війна на Україні. Х., 1928; Кулик І. Огляд революції на Україні. Х., 1921. Ч.1.; Петровський Г.И. Пять лет Советской власти на Украине. Х., 1924; його ж. Ради за періоду громадянської війни і за мирного будівництва. Х., 1927; Скрипник М.О. Історія пролетарської революції на Україні. Х., 1923 та ін.

² Коган С., Межберг Н. Другий період радянської влади на Одещині (квітень-серпень 1919 р.). Одеса, 1931; Красные партизаны на Одешине 1918-1919 гг. Одесса, 1927; Тарнопольський Л., Федулкін С. Жовтень на Вінничині (Іст. нарис). Вінниця, 1927; Фурер В. Боротьба за Жовтень на селі. Х., 1928; Шепетільников В.О. Революційне минуле Старобільщини. Старобільськ, 1927; Щербаков В. Жовтнева революція й роки громадянської боротьби на Чернігівщині. Чернігів, 1927 та ін.

³ Эрде Д. Революция на Украине. Х., 1927; Кулик І., Яворський М. Нариси історії Комуністичної партії (більшовиків) України. Х., 1923; Попов Н.Н. Очерк истории Всесоюзной Коммунистической партии (большевиков). М.;Л., 1928; Равич-Черкасский М. История Коммунистической партии Украины. Х., 1923 та ін.

⁴ Эрде Д. Меншовики. Х., 1929; Пилипенко С. Социальные корни украинской эс-эровщины и эс-дековщины // Знамя коммунизма. 1923. № 1-2. С.117-127.

українському селі⁵. Мали місце дослідження, які характеризували процес впровадження більшовицької влади, зокрема створення та діяльність компезамів⁶. Вже тоді був зроблений висновок, що різниця між комбідами і компезамами була лише у назві. В історичній літературі також знайшла висвітлення боротьба українського селянства проти більшовицького режиму. Вона кваліфікувалася як “куркульський бандитизм”⁷. Документальні матеріали майже завжди підганялися під створювану у той період концепцію історії більшовизму.

Початок другого періоду історіографії подій 1917-1920 рр. збігається зі згортанням процесу українізації. Він супроводжувався розгромом історичної школи, що склалася у 20-ті роки. Її представники ще зберігали навик самостійного мислення та вірність фактам. У 1933 р. був закритий журнал “Літопис революції”. Від істориків стали відверто вимагати “обґрунтування” лєнінсько-сталінської концепції про “буржуазність” та “контрреволюційність” українських урядів, “соціалістичний характер революції в Україні, панівне становище партії більшовиків у суспільстві. Це призвело до відриву від дійсності, фальсифікації історичних фактів. Висновки істориків мали у всьому співпадати з кліше партійних догм.

Третій етап охоплював від середини 50-х років до 1991 р. Після XX з'їзду КПРС (1956 р.) радянські історики, продовжуючи дотримуватися заздалегідь заданих орієнтирів на виправдання будь-яких дій більшовиків і безапеляційне засудження їхніх противників, стали робити це

⁵ Дубровский С. Крестьянство в 1917 г. М.;Л., 1927; Качинский В. Очерки аграрной революции на Украине. X., 1922. Вып.1.; Кин Д. Крестьянство и гражданская война // На аграрном фронте. 1925. № 11-12. С.123-130; Клунный Г. У боротьбі за селянство. X., 1927.

⁶ Іжевський В. Коротка історія комітетів незаможних селян на Україні. X., 1924; Медвідь Я.Н. Організація та зріст компезамів на Україні. X., 1925.

⁷ Бобрышев И. Борьба с бандитизмом на Елисаветградшине (1918-1919 гг.) // Летопись революции. 1926. № 5. С.43-50; Козельський Б. Шлях зрадництва й авантур. X., 1927; Колос Г.А. Заметки о подполье и вооруженной борьбе 1918-1919 гг. Днепропетровск, 1927; Кубанин М. Антисоветское крестьянское движение в годы гражданской войны (военного коммунизма) // На аграрном фронте. 1926. № 2. С.36-45; *его же*. Махновщина. Л., 1927 та ін.

наукоподібніше, з турботою про “переконливі” джерела, бодай зовнішню видимість об’єктивності. При цьому істина була завжди лише частковою. Вона дозувалася, довільно скорочувалася або ж замовчувалася. Як зазначав Я. Дашкевич, новітня історія України в концептуальному відношенні і в значною мірою у фактологічному плані - це фальсифікована історія⁸.

В центрі уваги радянських істориків залишалася партія більшовиків. Еталоном висвітлення всіх проблем 1917-1920 рр. в Україні, від якого не можна було відхилитися, мали бути праці Інституту історії партії при ЦК КП України⁹.

Ряд аспектів проблеми розглядалися в узагальнюючих працях з історії революції та громадянської війни¹⁰. Однак навіть на хвилі “хрущовської відлиги” автори не змогли внести істотних змін у концепції, які утвердилися у часи сталінщини. У них далі обґрунтовувалася думка, що українське селянство у боротьбі за владу повсюдно підтримувало більшовиків, створюючи або переобираючи ради селянських депутатів, ревкоми, комбідри чи комнезами, схвалюючи здійснювану аграрну і продовольчу політику. Як визнавалося для форми, в її реалізації допускалися помилки.

Тезу про те, що боротьба українського селянства за встановлення радянської влади мала масовий і повсюдний характер, намагалися обґрунтувати Б. Бабій, О. Бойко, В. Верстюк, Ю. Гамрецький, Ж. Тимченко, О. Щусь, І. Кичій, І. Рибалка, П. Тригуб, І. Хміль та ін¹¹.

⁸ Проблеми дослідження історії України: 36. матеріалів Першого круглого стола істориків. Славсько, 1990; Праці НТШ. Львів, 1993. Т. 2. С. 112.

⁹ Історія Української РСР: У 2 т. К., 1957. Т. 2; Нарис історії Комуністичної партії України. К., 1961.

¹⁰ Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні: У 2 т. К., 1967; *Короливский С. М., Рубач М. А., Супруненко Н. И.* Победа советской власти на Украине. М., 1967; Українська РСР в період громадянської війни 1917-1920 рр.: У 3 т. К., 1967-1970.

¹¹ *Бабій М. М.* Місцеві органи державної влади Української РСР в 1917-1920 рр. К., 1956; *Бойко Е. Д.* Борьба органов диктатуры пролетариата за укрепление социалистического строя на Украине. К., 1987; *Верстюк В. Ф.* Бо-

Питання ролі і місця ревкомів, комбідів і комнезамів у встановленні радянської влади на селі розглядалися у працях М.Березовчука, Г.Бондаренка, В.Верстюка, П.Загорського, П.Стояна, Л.Потарикіної, М.Колісника¹². Достатню увагу приділяли радянські історики висвітленню проблеми боротьби більшовиків за залучення на свій бік селянських мас. Висвітлювалися форми усної більшовицької пропаганди, проведення мітингів і зборів, читання лекцій, способи формування агітпоїздів, агітпароплавів і продовольчо-агітаційних загонів, проведення безпартійних конференцій тощо¹³. Не залишилася поза увагою також друквана пропаганда й агітація¹⁴.

ротьба трудячого селянства України за зміцнення влади Рад. К., 1984; *Гамрецький Ю.М., Тимченко Ж.П., Щусь О.Й.* Ради України в 1917 р. (липень-грудень 1917 р.). К., 1974; *Кичий І.В.* Борьба за власть Советов на Правобережной Украине. Львов, 1986; *Рибалка І.К.* Відновлення радянської влади на Україні (1918-1919). Х., 1967; *Тригуб П.Н.* На защите завоеваний Великого Октября. К., 1987; *Хміль І.В.* Трудящее селянство України в боротьбі за владу Рад. К., 1977 та ін.

¹² *Березовиук М.* Комнезами України в боротьбі за соціалізм. К., 1965; *Його ж.* Перші соціалістичні перетворення на селі: Про організації сільської бідноти та їх роль у здійсненні соціалістичних перетворень. К., 1976; *Березовиук Н.Д., Бондаренко Г.В.* Пролетарская опора в деревне: К истории комитетов бедноты на Украине. К., 1986; *Верстюк В.Ф.* Розгортання соціалістичної революції в українському селі у 1919 р. // У боротьбі за Жовтень. К., 1984. С. 127-140; *Загорский П.С., Стоян П.К.* Нарис історії комитетів незаможних селян України. К., 1960; *Потарикіна Л.Г.* Ревкоми України в 1918-1920 рр. К., 1957; *Колісник М.К.* Відновлення і зміцнення радянської влади на Україні. 1919-1920. Харків, 1958.

¹³ *Верстюк В.Ф.* Отделы по работе на селе: организация и деятельность на завершающем этапе гражданской войны на Украине // Социалистическое строительство на Украине в годы гражданской войны. К., 1986. С.169-183; *Колісник М.К.* Безпартійні робітничо-селянські конференції в 1920 р. // Укр. іст. журн. 1964. № 3. С.63-69; *Кориненко П.С.* Идеино-воспитательная работа Компартии Украины в массах (1918-1920). Львов, 1988; *Пиріг Р.Я.* З історії створення на Україні груп співчуваючих партії (січень-лютий 1919 р.) // Укр. іст. журн. 1977. № 1. С.94-97; *Тимошенко М.В.* До питання про кадри радянських працівників для сільських органів влади на Україні (1920 р.) // Питання історії СРСР. 1977. Вип.22. С.57-63; *Чуприна В.М.* Більшовики України в боротьбі за трудяще селянство (березень 1917-лютий 1918 рр.). Львів, 1974; *Шевченко І.И.* Коммунистическая партия Украины в борьбе за укрепление союза рабочих и крестьян (1919-1920 гг.). К., 1968 та ін.

¹⁴ *Дмитрієнко М.Ф.* Більшовицька преса України в 1917-1918 рр. як істо-

Наприкінці 60-х років почали з'являтися дослідження, що висвітлювали окремі сторінки історії політичних партій. Серед них вирізнялися монографії І.Кураса¹⁵. Хоч ці праці були покликані дискретувати українські партії, наведений у них фактичний матеріал, звичайно, той, що пройшов сувору цензуру, заклав основу для вивчення історії українських політичних партій 1917-1920 рр. у наступному періоді.

Багато уваги радянські історики приділяли дослідженню аграрних перетворень, організації колективних господарств на селі. Одним з перших цю тему порушив М.Рубач. За ним її вивчали І.Ганжа, Ф.Головач, Р.Лях, І.Рибалка, Ю.Терещенко, І.Хмель та ін¹⁶. Автори висвітлювали питання конфіскації поміщицьких маєтків і вилучення лішків куркульських земель, розподіл землі, створення колективних та радянських господарств. Позитивно оцінювалась продовольча політика радянської влади¹⁷. Автори повторювали, що вона проводилася на основі принципів

ричне джерело. К., 1967; *її* ж. Листівки більшовицьких організацій України 1917-1920 рр. як історичне джерело. К., 1980; *Солдатенко В.Ф.* Большевистская пресса Украины в 1917-1918 гг.: Ист.-библиограф. обзор. К., 1979; *його ж.* Идти впереди всех. К., 1986.

¹⁵ *Курас И.Ф.* Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. К., 1978; *його ж.* Повчальний урок історії. К., 1986.

¹⁶ *Рубач М.А.* Очерки по истории революционного преобразования аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции. К., 1956; *Ганжа І.Х.* Перші колективні господарства на Україні (1917-1920 рр.). К., 1960; *Головач Ф.В.* З історії радгоспного будівництва в Українській РСР. Жовтень 1917 р.-червень 1921 р. К., 1982; *Ксендзенко Н.И.* Революционные аграрные преобразования на Украине (декабрь 1919-март 1921 гг.). Х., 1980; *Лях Р.Д.* Розв'язання аграрного питання на Україні. Київ; Донецьк, 1975; *Рибалка І.К.* Аграрні перетворення на Україні в період громадянської війни (1919 р.). Х., 1967; *Терещенко Ю.И.* Великий Октябрь и становление социалистической экономики на Украине: Очерк истории экономической политики (1917-1920). К., 1986; *Хмель И.В.* Аграрные преобразования на Украине. 1917-1920 гг. К., 1990; *Чигирик В.В.* За ленинским декретом. К., 1964; *Чмыга А.Ф.* Колхозное движение на Украине (1917-1920 гг.). Очерки истории. М., 1974.

¹⁷ *Борисов В.І.* Продовольча політика на Україні (1917-1920). Луганськ, 1991; *Давыдов М.И.* Борьба за хлеб: Продовольственная политика коммунистической партии и советского государства в годы гражданской войны (1917-1920). М., 1971; *Кондуфор Ю.Ю.* Укрепление союза рабочего класса и

“воєнного комунізму”: продрезкладки, хлібної монополії, карткової системи, і відповідала інтересам трудящих.

В той же час ряд робіт містили в собі до певної міри правдиві оцінки насадження радянського режиму в українському селі. У них говорилося про помилки у здійсненні аграрних перетворень, продовольчої політики. Це в першу чергу стосується праць Ю.Кондуфора, І.Рибалки, Ю.Терещенка й В.Верстюка.

З 90-х років почався сучасний етап у розвитку української історичної науки. Його найхарактернішою ознакою є звільнення від компартійних догм. Вже з'явилися публікації про функціонування тоталітарного режиму в Україні, які тією чи іншою мірою торкаються періоду 1917-1920 рр. Цікаві праці, зокрема, опублікували І.Білас, С.Кульчицький, Ю.Шаповал¹⁸, з проблем міжпартійної боротьби - А.Гриценко і С.Наумов¹⁹, про українське селянство - В.Верстюк, О.Мороз і С.Злупко²⁰, про українську пресу - І.Крупський²¹.

Для сучасного періоду історичної науки характерне використання вченими України доробку української емігрантської історіографії та праць інших зарубіжних дослідників. Чимало цінних матеріалів з історії української революції містять праці В.Винниченка, Д.Дорошенка, І.Ма-

крестьянства на Украине в период гражданской войны в ходе проведения продовольственной политики 1918-1920 гг. К., 1964.

¹⁸ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: У 2 кн. К., 1994; Кульчицький С.В. Концепція “кооперативного соціалізму” // Укр. іст. журн. 1995. № 2. С.3-16; його ж. УСРР в добу “воєнного комунізму” (1917-1920 рр.). К., 1993; Семененко В.І. Історія Східної України: в кайданах імперії (1917-1922). Х., 1995; Шаповал Ю.І. Україна 20-50-х років: Сторінки неписаної історії. К., 1993.

¹⁹ Гриценко А.П. Політичні сили у боротьбі за владу в Україні (кін. 1917-поч. 1919 р.). К., 1993; Наумов С.О. З історії міжпартійної боротьби в ході організації радянської влади в Лівобережній Україні в 1919 р. // Укр. іст. збірник. Х., 1992. Вип.37. С.13-20.

²⁰ Верстюк В.Ф. Внутренний фронт: стратегия и тактика борьбы // Украина в 1917-1921 гг. Некоторые проблемы истории. К., 1991. С.102-172; його ж. Махновщина: Селянський повстанський рух на Україні (1918-1921). К., 1991; Мороз О., Злупко С. Українське селянство першої половини ХХ століття: трагедія і героїзм. Львів, 1997.

²¹ Крупський І.В. Національно-патріотична журналістика України. Львів, 1995.

зєпи, П.Христюка, М.Шаповала²². Щоправда, вони належать до різних жанрів історичної літератури, у тому числі до мемуарів, але їх фактологічний матеріал часто дуже цінний. Кожного разу автори виходять за межі власних спогадів, залучаючи документи, газетні матеріали, певною мірою систематизують й узагальнюють історичні події. Немало фрагментів названих авторів нагадують публіцистику, а не науковий стиль. Епізоди й події, в яких вони брали участь і яким симпатизували, описані детальніше, водночас багато подій, а особливо тих, що свідчили не на їхню користь, залишалися непоміченими. Аналітичним характером відзначаються праці В.Липинського і В.Кучабського²³.

Окремі аспекти окупаційної політики більшовиків в Україні висвітлювали емігрантські автори: А.Животко, І.Мазєпа, П.Мірчук, Д.Соловей, М.Стахів²⁴. Антиукраїнську політику більшовиків відображено у працях Г.Айолло, І.Бокала, М.Ковалевського, О.Юрченка²⁵. Спеціально аграрну політику більшовицької влади висвітлювали О.Войнаренко,

²² *Винниченко В.* Відродження нації (Історія української революції [марець 1917 р.-грудень 1919 р.]). Київ;Відень, 1920. Т.1-3; *Дорошенко Д.* Історія України. 1917-1923 рр. Ужгород, 1930-1932. Ч.1-2; Мазєпа І. Історія України в огні й бурі революції. 1917-1921: У 2 т. Прага, 1942; *Христюк П.* Замітки і матеріали до історії української революції. 1917-1920 рр.: У 4 ч. Відень, 1921-1922; *Шаповал М.* Велика революція і українська визвольна програма. Прага, 1927.

²³ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. Відень, 1926; *Кучабський В.* Большевизм і сучасне завдання українського заходу: Національно-політичні замітки. Львів, 1925.

²⁴ *Животко А.* Як совітська Москва завоювала Україну? Львів, Б.р.; *Мазєпа І.* Большевизм і окупація України. Львів, 1922; *Мірчук П.* Українсько-московська війна (1917-1919). Торонто, 1957; *Соловей Д.* Голгота України. Вінніпег, 1953. Ч.1.; *його ж.* Україна в системі сов'єтського колоніалізму. Мюнхен, 1959; *Стахів М.* Україна проти большевиків. Нариси з історії агресії совєтської Росії: У 2 кн. Тернопіль, 1993; *його ж.* Третя совєтська республіка в Україні: Нариси з історії третьої воєнної інвазії Совєтської Росії в Україну і розвитку окупаційної системи. Нью-Йорк, 1968.

²⁵ *Айолло Г.* Большевики і національне питання. Київ;Прага;Львів, 1924; *Бокало І.* Національна політика Леніна. Мюнхен, 1974; *Ковалевський М.* Опозиційні рухи в Україні і національна політика СРСР (1920-1954). Мюнхен, 1955; *Юрченко О.* Українсько-російські стосунки в правовому аспекті. Мюнхен, 1971.

Б.Кравченко, О.Мицюк, В.Сахно²⁶. Об'єктивними є дослідження Ю.Бориса і І.Майстренка²⁷. Загалом дослідження істориків української діаспори всебічно характеризують політику більшовиків, що завершилася після придушення завзятого спротиву українського народу окупацією і радянізацією України.

Дослідження українських зарубіжних істориків про політику більшовиків в українському селі доповнюють праці представників російської політичної діаспори²⁸.

Отже, огляд історичної літератури засвідчує, що спеціальних наукових досліджень з теми дисертації, та й окремих важливих її аспектів немає. Мемуари і публіцистичні твори надто політизовані та суб'єктивні. Радянські ж історики висвітлювали процес за офіційною схемою більшовизму. Діяльність українських національних партій і створення ними національних урядів або замовчувалося, або фальсифікувалося.

Тільки об'єктивний аналіз усього комплексу джерел може дати відповідь на питання про політику більшовицької партії в українському селі та ставлення до неї українського селянства в 1917-1920 рр.

Метою дослідження є комплексне вивчення методів, засобів і способів, які застосовували більшовики для насадження радянського тоталітарного режиму в українському селі і як еволюціонував і змінювався той режим упродовж досліджуваного періоду.

На основі широкого кола джерел, автор поставив завдання здійс-

²⁶ *Войнарченко О.* До нової Полтави. Нью-Йорк, 1955; *Кравченко Б.* Селянство і українська революція // *Сучасність*. 1987. № 3. С.68-72; *Мицюк О.* Як боролось українське селянство за землю. Львів, 1921; *Сахно В.* Аграрна політика радянської влади. Подєбради, 1925.

²⁷ *Borys J.* Political Parties in the Ukraine // *The Ukraine 1917-1921: A Study in Revolution*. Cambridge, 1977; *його ж.* *The Sowetization of Ukraine. 1917-1923*. Edmonton, 1980. *Majstrenko J.* Borot'bism. A Chapter in the History of Ukrainian Communism. New York, 1954.

²⁸ *Волин С.* Меншевики на Україні (1917-1921). Вермонт, 1989; *Гарви П.* Профсоюзи и кооперация после революции. Вермонт, 1989; *Пігідо Ф.* Україна під більшовицькою окупацією. Мюнхен, 1956; *Шрейдер А.* Пути Октябрьской революции. Берлин, 1923.

нити аналіз і висвітлення таких питань:

- розстановку політичних сил в Україні після жовтневого (1917 р.) перевороту в Петрограді; взаємовідносини між ними в процесі боротьби за вплив на українське селянство на різних етапах української революції;

- форми наступу більшовизму на Україну - ідеологічний, політичний, військовий та економічний, що зумовили знищення української державності;

- методи і засоби ідеологічного одурманення більшовиками українського селянства;

- методи і засоби так званої більшовизації рад селянських депутатів та селянських з'їздів;

- творення і діяльність органів більшовицького політичного режиму в формі рад, ревкомів, комбідів та комнезамів;

- аграрну політику більшовиків в українському селі, створення та функціонування колективних господарств;

- суть продовольчої політики більшовицького режиму, наслідки реалізації воєнно-комуністичної доктрини для українського селянства;

- боротьбу українського селянства проти насадження радянського політичного режиму та його політики.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період українських національно-визвольних змагань, що характеризується крайнім загостренням соціальних, національних та політичних проблем. Більшовики, які розгорнули наступ за включення України у склад нової Російської імперії, одним з головних завдань своєї діяльності вважали опанування українського села. Оскільки названий період вирізнявся винятковим динамізмом у розвитку політичної ситуації - в регіонах відбувалися часті зміни політичних режимів, створювалися нові політичні партії й розколювалися старі, змінювалися їх політичні пріоритети і ставлення до насадженого радянського режиму, - дисертаційне дослідження побудоване за тематичним принципом висвітлення історичних процесів з відносним дотриманням хронологічної послідовності їх проходження в межах

1917-1920 рр.

Методологічна та теоретична основа дисертації. При написанні дослідження автор послуговувався фундаментальними теоретичними положеннями про загальнодемократичні принципи суспільно-політичного розвитку суспільства, сучасного філософського розуміння державної влади та державного управління, викладеними у відповідних міжнародних документах, законах України, працях вітчизняних і зарубіжних вчених.

Дисертаційна робота має комплексний, міждисциплінарний характер. Її концептуальні положення випливають з таких традиційних наук, як історія України, історія і теорія держави та права, політологія, джерелознавство.

Дисертант послуговувався методами об'єктивного, порівняльно-історичного і системного аналізу, при оцінці фактів і подій дотримувався принципу історизму, використовував історико-оглядовий, проблемно-хронологічний, аналітико-типологічний засоби висвітлення проблем.

Джерельна основа дослідження. В основу дисертаційного дослідження покладено опубліковані документи, архівні матеріали та періодичні видання 1917-1920 рр. Збірники документів, широка публікація яких розпочалася з середини 50-х років, стосуються здебільшого встановлення радянської влади в Україні, зокрема в українському селі. Однак майже у всіх публікаціях джерел документи підібрані тенденційно і насамперед такі, що говорили б про всенародну підтримку більшовицької політики, яка, ніби-то кожного разу відповідала інтересам українського народу. Зрештою, в усіх опублікованих у радянський період документальних збірниках (їх про 1917-1920 рр. було видано понад 60) дослідник радянського режиму в Україні знайде порівняно небагато матеріалу. Редактори й упорядники збірників, виконуючи ідеологічне замовлення, формували документальну основу головно з повідомлень радянських газет, що робило її безвартійною.

Значно більшу цінність мають документальні публікації, здійснені за межами СРСР, хоча їх небагато. Серед них - документи й матеріали,

опубліковані О.Доценком і Т.Гунчаком²⁹. Цінні документи помістив у своїй праці П.Христюк.

Чільне місце серед документальних публікацій посідають стенограми Всеукраїнських, губернських та повітових з'їздів рад, що виходили друком як в час їх проведення, так і у 20-х роках³⁰, а також різноманітних нарад радянських працівників, чия діяльність була пов'язана із українським селом³¹. З них можна вловити дух епохи, зрозуміти напругу і гостроту боротьби проти насадження більшовиками свого фактично окупаційного режиму. Доповнюють цю групу публікацій більшовицькі декрети, укази, постанови, резолюції та інші акти законодавчої й виконавчої влади.

Окрему групу опублікованих документів становлять політичні праці, промови та інші матеріали Голови Центральної Ради М.Грушевського, лідерів Директорії В.Винниченка і С.Петлюри, вождя більшовиків В.Леніна, українських більшовиків Х.Раковського, М.Скришника, М.Петровського, О.Шліхтера та ін.

Важливим джерелом для дослідження проблеми є мемуарні твори як більшовиків³², так і діячів українського націонал-демократичного ру-

²⁹ Доценко О. Літопис української революції. Документи й матеріали. Київ; Львів, 1923-1924. Т.2. Кн.4-5; Українська революція. Документи. 1919-1921 / Упорядник Т.Гунчак. Нью-Йорк, 1984.

³⁰ III Всеукраїнський з'їзд Рад (6-10 березня 1919 р.). Стенограф. звіт. Х., 1932 р.; Бюлетень 4-го Всеукраїнського съезда Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. Х., 1920. № 1-6; Бюлетень 5-го Всеукраїнського з'їзду Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів. 25 лютого-5 березня 1921 р. Х., 1921; Протокол Херсонського съезда Советов крестьянских депутатов и земельных комитетов. 11 (24) февраля-16 февраля (1 апреля) 1918 г. Б. м. и г.; Другий губернський український з'їзд Катеринославщини (13-15 січня 1918 р.). Б. м., 1918; Работы Харьковского губернского съезда Совета рабочих и крестьянских депутатов от 16 февраля 1919 г. Х., 1919 та ін.

³¹ Второе Всеукраїнское продовольственное совещание. Стенограмма пленума совещания и тезисы к докладам. Х., 1920; Протоколы первого Всеукраїнского совещания председателей и заведующих отделами управления губернских и уездных исполнительных комитетов. 19 мая 1920 г. Х., 1920 та ін.

³² Антонов-Овсеенко В.А. Записки о гражданской войне. У 4 т. М., 1924-1933;

ху³³, а також білогвардійців, які діяли в Україні³⁴.

Для написання праці широко використана періодична преса. Автор опрацював друковані органи політичних режимів, що діяли в Україні, місцевих органів влади, політичних партій і громадських організацій, повстанських комітетів і загонів тощо. Періодичні видання оперативно друкували різні резолюції, відозви, декрети, постанови, протоколи засідань органів влади, повідомлення з місць. Матеріали тогочасної преси дають змогу простежити процес насадження радянського тоталітарного режиму, зигзаги політики більшовиків в українському селі. В дисертації використано публікації майже 140 періодичних видань 1917-1920 рр. усіх політичних напрямів.

Однак переважну джерельну основу дисертації склали документи, виявлені автором у фондах центральних і обласних архівів України, а також м. Москви. Автор опрацював і використав документи 174 фондів із різних архівосховищ. Особливо багато документів зберігаються в Російському центрі зберігання та використання документів новітньої історії (РЦЗВДНІ). Найбільшу цінність становлять матеріали ЦК РСДРП(б) -

Бош Е. Год борьбы: Борьба за власть на Украине с апреля 1917 г. до немецкой оккупации. М.;Л., 1925; *Гоннер С.* Мои воспоминания // Звезда-Зоря. 1921. № 29; *Затонський В.* Уривки з спогадів про українську революцію // Літопис революції. 1929. № 4-6; *Петровський Г.Г.* З революційного минулого. К., 1958; *Скрипник М.* Питання пролетарської революції на Україні. Х., 1930 та ін.

³³ *Андрієвський В.* З минулого: У 2 т., 4 ч. Берлін, 1921-1923; *Галаган М.* З моїх споминів: У 4 ч. Львів, 1930; *Ковалевський М.* При джерелах боротьби. Інсбрук, 1960; *Кошовалець Є.* Причинки до історії української революції. Прага, 1928; *Майстренко І.* Історія мого покоління. Спогади учасника революційних подій в Україні. Едмонтон, 1985; *Мартос Б.* Завоювання України більшовиками // Укр. збірник. Мюнхен, 1954. Кн. 1; *Назарук О.* Рік на Великій Україні. Відень, 1920; *Петрів В.* Спомини з часів української революції (1917-1921): У 4 ч. Львів, 1927-1931; *Тютюнник Ю.* Революційна стихія. Львів, 1937 та ін.

³⁴ Революция на Украине по мемуарам белых. М.;Л., 1930; *Арбатов З.Ю.* Екатеринослав в 1917-1922 гг. // Архив русской революции. Берлин, 1923. Т.12; *Деникин А.* Очерки русской смуты. В 5 т. Берлин, 1925; *Могилянський Н.М.* Трагедия Украины // Архив русской революции. Берлин, 1923. Т.11 та ін.

ЦК РКП(б) (ф.17), що розкривають процес підготовки і наступу більшовиків на Україну в 1917-1920 рр., ідейно-політичне і організаційне його забезпечення ЦК і особисто В.Леніна. Матеріали секретаріату ЦК РКП(б), відділів ЦК РКП(б) по роботі на селі, інформаційного, організаційно-інструкторського, агітації і пропаганди, загального та інших відділів ЦК РКП(б) засвідчують про широкомасштабний план більшовиків, спрямований на підкорення України, застосовувані ними форми та методи насадження радянського політичного режиму в українському селі. Документи Раднаркому РРФСР (ф.19) виявляють агресивне ставлення В.Леніна, Л.Троцького, Й.Сталіна та інших більшовицьких лідерів до українського народу та його державності. Доповнити картину насадження радянського режиму допомагають документи з особистих фондів Г.Орджонікідзе (ф.85) та Г.Петровського (ф.482).

Так само документи Державного архіву Російської Федерації (ДАРФ) підводять до одного висновку: насадження радянського режиму в українському селі було складовою частиною державної політики Росії, що прагнула підкорити собі самостійні держави, які утворилися на території колишньої імперії. "Українське питання" перебувало в центрі уваги вищих органів державної влади Російської Федерації. Це засвідчують протоколи, інструкції й розпорядження фондів Раднаркому (ф.130), народних комісаріатів внутрішніх справ (ф.393) і в справах національностей (ф.1318), ВЦВК (ф.1235) та ін.

Роль більшовицьких військових формувань у насадженні радянського політичного режиму в українському селі висвітлюють документи Російського державного військового архіву (РДВА). Особливо цінними є матеріали фондів Політичного управління Червоної армії (ф.1), Штабу головнокомандувача радянськими військами Півдня Росії (ф.14), Управління арміями Південно-Західного фронту (ф.102) та ін.

Дуже багатим є документальний масив Центрального державного архіву вищих органів України (ЦДАВО України), зокрема документи органів влади, створених більшовиками (ВУЦВК, раднаркому УРСР, комісаріатів і відомств, окремих губернських, повітових та місцевих рад

селянських депутатів), органів влади і управлінь УНР. У наш час розсекреченими є фонди Центральної Ради (ф.1115) і Генерального секретаріату (ф.1063), міністерств внутрішніх справ УНР (ф.1092), преси і пропаганди УНР (ф.1113), Головної комісії з виборів до Установчих зборів УНР (ф.1133) та ін. Боротьбу селянства проти більшовицького тоталітарного режиму відображають матеріали фондів Всеукраїнської надзвичайної комісії боротьби з контреволюцією, спекуляцією, саботажем і злочинами за посадою (ф.3361) і Постійної наради боротьби з бандитизмом (ф.3204).

Злочинну діяльність більшовиків в українському селі повною мірою характеризують документи Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Тут зберігаються не лише резолюції, постанови, інструкції ЦК КП(б)У, а й звіти місцевих партійних організацій про реалізацію вказівок центральних органів партії.

Дисертант намагався використати найцінніші матеріали з фондів державних архівів Харківської, Полтавської, Дніпропетровської, Запорізької, Миколаївської, Одеської, Чернігівської та інших областей України, насамперед, документи місцевих більшовицьких організацій, губернських, повітових та волосних рад і ревкомів, комбідів і комнезамів. Вони дали можливість простежити хід, форми і методи та насадження тоталітарної влади в окремих районах України, ставлення до радянського режиму сільського населення у різних регіонах.

Висвітлення процесу впровадження радянського тоталітарного режиму в українському селі доповнюють документи українських національних та інших політичних партій, що зберігаються в ЦДАВО України і ЦДАГО України.

Більшість документів, виявлених в архівах, вводиться у науковий обіг вперше.

Наукова повизна дисертації полягає в тому, що вона є першим спеціальним дослідженням про насадження радянської тоталітарної системи влади в українському селі. В дисертації історичне протистояння між більшовицькою владою і її збройними силами, з одного боку, і українським се-

лянням та національними державними утвореннями і військом, з іншого, вперше в українській історіографії відтворено на основі неупередженого використання джерел різноманітного державно-політичного походження, їх порівняльного аналізу й узагальнення з позицій історизму та об'єктивізму. Науковою новизною вирізняються всі розділи та висновки дисертації.

По-новому висвітлено питання співвідношення в українському селі різних політичних сил, їх аграрних програм та ставлення до тих програм селянських мас, розкрито антиукраїнські і антиселянські дії радянської влади, спрямовані на штучне розпалювання соціального антагонізму, руйнування традиційного способу життя українського села, знищення продуктивних сил, культурних, освітніх, релігійних організацій на селі, фізичного нищення національно свідомих селян. Належне відображення знайшли антиукраїнські, антигуманні дії рад, ревкомів, комбідів, комнезамів, більшовицьких і комсомольських осередків, агітпоїздів, багатьох інших "винаходів" РКП(б) і особисто Леніна для приборкання українського селянина.

В дисертації узагальнено історію збройної боротьби українського селянства проти російсько-більшовицької агресії. Зроблений аналіз історіографічної спадщини з проблем дисертації радянських, зарубіжних та сучасних українських істориків.

На основі глибокого аналізу широкого кола джерел дисертант зробив висновок, що::

- більшовики на чолі з В.Леніним, захопивши 25 жовтня 1917 р. владу в Петрограді, відстоювали єдність і неподільність колишньої Російської імперії й виступали проти відновлення української державності;
- наміри більшовиків встановити свою диктатуру в Україні у формі рад не мали масової підтримки українського селянства;
- селянство України наприкінці 1917 р. у питаннях боротьби за свої соціальні та національні права рішуче стало на бік Центральної Ради та українських національних партій;
- засобом більшовицької агітації і пропаганди, спрямованої на заво-

ювання селянства стало очевидне безсоромне одурманення людей, що в 1919-1920 рр. переросло у широкомасштабну психологічну війну;

- закріпити свою владу в українському селі у жовтні 1917-березні 1918 рр. більшовики намагалися шляхом підпорядкування рад селянських депутатів і селянських з'їздів, а також за допомогою надзвичайних органів - ревкомів і загонів Червоної гвардії;

- користуючись владою у губернських центрах та спираючись на військову силу, більшовики у 1919-1920 рр. встановили повний контроль над виборами рад, однак селяни не припинили протидії більшовикам;

- основними органами більшовицької влади в українському селі 1920 р. стали ревкоми;

- з кінця 1918 до серпня 1919 рр. в українському селі функціонували комбідви, що діяли як паралельно з іншими органами влади більшовиків, так і самостійно. Функції комбідів 1920 р. виконували комнезами;

- в аграрній політиці більшовицьких органів влади у жовтні 1917-1920 рр. був взятий волюнтаристський курс на усунування сільського господарства в комунах, тсозах, радгоспах та інших формах колективного господарювання насильницькими методами;

- створені більшовиками ради, ревкоми, комітети та інші органи влади на селі стали співучасниками більшовиків у здійсненні реквізицій і конфіскацій, захопленні та розстрілах заручників, придушенні опору радянському режиму;

- насаджуваний більшовиками радянський режим в українському селі мав тоталітарний характер;

- політика більшовицьких органів влади в українському селі зумовила широкий протест, що вилився у масову антибільшовицьку боротьбу, в якій взяли участь всі верстви селянства.

Практичне значення дослідження насамперед полягає в тому, що його матеріали, теоретичні висновки та узагальнення можуть бути використані у розробці нової, об'єктивної концепції історії революції та громадянської війни в Україні. Введений у науковий обіг документальний матеріал сприятиме написанню узагальнюючих праць, підготовці нових

навчальних посібників, загальних курсів і спецкурсів з історії України.

Публікація матеріалів дисертації сприяє формуванню політичної свідомості українського народу, подоланню антинаукових історичних стереотипів про наче б то повну підтримку селянством насадженого більшовиками радянського політичного режиму, про благородні наміри більшовиків завоювати щастя українському народові, про позитивне значення встановлення радянської влади в Україні. У період будівництва молодой незалежної Української держави не повинні бути повторені помилки минулого, які призводять до інтервенції, громадянської війни, ліквідації державності та встановлення антинародного режиму.

Апробація результатів дослідження. Результати роботи автора викладені у публікаціях, серед яких - індивідуальні монографії, брошури, підручники, навчальні посібники, наукові статті. Загальний обсяг публікацій близько 50 д.а.

Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри новітньої історії України Львівського державного університету ім. Івана Франка.

Наукові проблеми, висунуті дисертантом, та підсумки досліджень висвітлювалися у виступах автора й обговорювалися на конференціях, інших форумах, зокрема на II і III Міжнародних конгресах українців (Львів, серпень 1993 р.; Харків, серпень 1996 р.), Міжнародній конференції "Вячеслав Липинський: Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна" (Київ-Луцьк, червень 1992 р.), Міжнародній конференції, присвяченій 120-й річниці від дня народження П.Скоропадського (Київ-Чернівці, травень 1993 р.), Науково-практичній конференції "Українська держава та Українська армія" (Київ, жовтень 1992 р.), Всеукраїнській конференції "75-річчя Української демократичної революції" (Тернопіль, 1992 р.), II Міжнародній конференції з історії національно-визвольного руху в Україні (Львів, грудень 1993 р.), Міжнародній конференції, присвяченій 75-річчю ЗУНР (Івано-Франківськ, листопад 1993 р.), I, II і III Всеукраїнських наукових конференціях "Українська періодика: історія і сучасність" (Львів, грудень 1993 р.; Житомир, грудень 1994 р.; Львів, грудень 1995 р.), Всеукраїнській науково-практич-

ній конференції “Українська політологія: проблеми становлення та перспективи розвитку” (Київ, лютий 1994 р.), Науковій конференції, присвяченій 30-річчю Українського історичного товариства (Львів, квітень 1995 р.), Міжнародній науковій конференції “Книга в соціокультурному просторі (досвід книговидавництва ХІХ-ХХ ст. і сучасні проблеми)” (Львів, травень 1995 р.), Науковій конференції, присвяченій В.Кучабському (Львів, вересень 1996 р.) та ін.

Результати дослідження автор використав при написанні навчальних підручників і посібників, а також при читанні спецкурсу “Україна в період національно-визвольних змагань 1917-1920 рр.” для студентів історичного факультету Львівського державного університету ім. Івана Франка.

Поставлені завдання обумовили структуру роботи, в основу якої поставлено проблемно-хронологічний принцип дослідження. Він дає змогу виділити основні етапи насадження радянського тоталітарного режиму в українському селі у жовтні 1917-1920 рр.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, її хронологічні рамки, визначено предмет, мету і завдання дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення дисертації.

• У першому розділі розглянуто ступінь наукової розробки теми в історіографії, а також охарактеризовано опубліковані та архівні джерела.

У другому розділі “Перша спроба встановлення більшовицького режиму в українському селі (жовтень 1917-березень 1918 рр.)” на основі аналітичного підходу досліджено широке коло питань насадження більшовицької системи в українському селі в галузі ідеології, політики й економіки. На основі документальних матеріалів доведено, що на період жовтневого перевороту в Петрограді більшовики в Україні, зокрема серед селян, авторитетом не користувалися. Це засвідчили вибори до Всеросійських установчих зборів, на яких близько 75% виборців проголосували за кандидатів УСДРП і УПСР. Тому більшовики скерували зусилля на ідеологічне завоювання народних мас, передусім селянства, яке

становило понад 80% населення України.

В дисертації проаналізовано програми різних політичних партій з аграрного питання. Вони засвідчували, що психологію селянина як власника найбільше врахували більшовики у декреті про землю. Вони домагалися впливу за допомогою пропаганди і агітації у земельному питанні. На численних прикладах дисертантом доведено, що більшовики завойовували авторитет у селянства гаслами на зразок "Грабуї награбоване", "Земля - селянам" тощо. Вони всілякими засобами намагалися бути на передньому плані у соціально-політичній революції та в боротьбі за владу і завоюванні мас. Більшовики, пропагуючи програмні положення своєї партії, агітуючи за радянську владу в Україні, одночасно намагалися скомпроментувати політику українських партій, Центральної Ради. Водночас обставини в Україні склалися так, що народ, замучений війною і революцією, пішов за тими, хто швидко обіцяв дати йому більше соціальних прав і припинити війну. Однак перелому на користь більшовиків в українському селі внаслідок агітаційно-пропагандистської діяльності не трапилося, хоч значно посилилася дезорганізація усталеного громадського життя та побуту, розруха й анархізм. Велику деструктивну роль відіграли солдати, які поверталися наприкінці 1917 р. з фронту.

Більшовицька агітація і пропаганда в українському селі після жовтневого перевороту була надзвичайно небезпечною для України. Проте Центральна Рада недооцінювала цієї небезпеки. Її нерішучість у розв'язанні аграрного питання і в справі миру полегшувала агітацію більшовиків, спрямовану на завоювання селянства.

Окремий параграф дисертації присвячено дослідженню так званої більшовизації рад селянських депутатів і селянських з'їздів. Аргументовано доведено, що на час державного перевороту в Петрограді більшовики у радах селянських депутатів в країні практично ніякого впливу не мали. Оволодіння радами з метою забезпечення свого політичного і економічного панування в українському селі більшовики здійснювали за допомогою, по-перше, усунення внаслідок перевиборів з їхнього складу представників українських національних партій, прихильників Цент-

ральної Ради; по-друге, створення нових рад, до складу яких вибирали лише місцевих більшовиків та їх прихильників; по-третє, об'єднання рад селянських депутатів з радами робітничих і селянських депутатів, що уже були під більшовицьким впливом. В окремих випадках зусилля більшовиків увінчувалися успіхом. Однак захопити владу в селі через ради селянських депутатів виявилось нелегко. Селянство різко протестувало проти намагань більшовиків повністю захопити владу. У зв'язку з цим більшовики одночасно зосередили зусилля на тому, щоб взяти у свої руки ініціативу на губернських і повітових з'їздах, що відбувалися на Україні. Вони намагалися проводити резолюції на підтримку жовтневих подій в Петрограді, передачу влади рдам і виконання декрету про землю. Але й далі їх успіхи на селянських з'їздах були незначними.

Більшовики не змогли усунути від влади Центральну Раду за допомогою скликаного в Києві 4 грудня 1917 р. Всеукраїнського з'їзду Рад. З'їзд, на якому із 2500 учасників було лише 60 більшовицьких депутатів, висловив Центральній Раді повне довір'я. Зазнавши невдачі, більшовики разом з фракцією російських лівих есерів покинули з'їзд і переїхали до Харкова, де, об'єднавшись з делегатами III з'їзду Рад Донкривбасу, проголосили Україну Республікою Рад, а також обрали ЦВК Рад України як вищий орган державної влади.

Радянський уряд у Харкові став ширмою для наступу російських більшовиків на Україну. Більшовицькі війська захоплювали губернські центри і проголошували в них радянську владу. Завданням більшовиків було поширити її на повіти, волості і села. Настав новий період, який можна назвати періодом радянзації агітаційно-пропагандистської діяльності більшовицьких організацій з допомогою збройної сили. У дисертації на конкретних фактах висвітлено хід створення більшовиками рад селянських депутатів, його особливості в окремих регіонах України. Зроблено висновок, що селянство ставилося до створення рад значною мірою індіферентно, але різко протестувало, якщо ради втручалися в справи села чи волості. Загалом до кінця січня 1918 р. в Україні було створено всього понад 200 рад селянських депутатів.

Одночасно із створенням волосних і сільських рад більшовики разом із лівими есерами зосередили увагу на більшовизації з'їздів рад селянських депутатів, що відбувалися в Україні після проголошення радянської влади у Харкові. Використовуючи силу влади та зброї у губернських та повітових центрах, більшовики зуміли одержати перевагу на окремих селянських з'їздах, де ухвалювали визнавати радянську владу.

Більшовики водночас із створенням рад ліквідували земські управи як органи місцевого самоврядування. Процес ліквідації земств і запровадження єдиновладдя більшовиків у формі рад тривав у селах України у січні - на початку березня 1918 р. Більшого поширення він набув у Харківській і Катеринославській губерніях, проте загалом по Україні супроводжувався напруженою боротьбою більшовиків з представниками національних партій, які займали у земствах чільні позиції.

У боротьбі за владу більшовики створювали надзвичайні органи - військово-революційні комітети (ВРК). На підставі аналізу багатьох джерел можна стверджувати, що в Україні було створено близько 240 ВРК, з них 68 повітових, 172 волосних і сільських. Відкидаючи будь-які елементи демократії, ВРК силовими засобами забезпечували впровадження радянського режиму в селах України. Ревкоми за своєю суттю були антиукраїнськими, а за методами насадження радянської влади - тоталітарними.

У протидії наступу більшовизму українське селянство спиралось на підтримку загонів Вільного козацтва, що виникли в Україні весною 1917 р. Одночасно з метою захоплення влади збройні загопи готували і більшовики. Найперше вони мали справу з червоногвардійцями, котрі прийшли в Україну з півночі й усілякими засобами насаджували радянську владу. У сільській місцевості більшовики створювали червоногвардійські загопи. На підставі значної кількості джерел доведено, що в період після жовтневого перевороту і до березня 1918 р. в Україні було створено близько 360 сільських червоногвардійських загонів як збройна опора для проникнення в українське село.

Загалом більшовики на початку 1918 р. здобули перевагу в Украї-

ні. Причиною було те, що широкі маси селянства не перейнялися ще ідеєю самостійності України. Більшовики зуміли використати нерішучість Центральної Ради в розв'язанні аграрного питання. Будучи прихильними противниками передачі землі селянам, більшовики, щоб не накликати на себе гнів багатомільйонної маси сільського населення, musiли стати на есерівську позицію. Прийняттям декрету про землю більшовики узаконили самовільне захоплення селянством землі. Анархія і погроми в Україні стали тим внутрішнім фактором, за допомогою якого вдалося значно розхитати державний устрій молодої держави. У дисертації підкреслено, що більшовицький декрет про землю мав пропагандистське значення. Однак його положення не збігалися з настановами марксистської теорії про націоналізацію землі та колективний її обробіток. Тому одним із напрямків, що визначали аграрну політику більшовиків в Україні на початку 1918 р., було утворення колективних господарств. Його визначав "Основний закон про соціалізацію землі", ухвалений III Всеросійським з'їздом Рад. Колективні господарства утворювалися на основі поміщицьких маєтків, однак поширення у той час не одержали.

У дисертації на багаточисельних фактах доведено, що російські більшовики йшли в Україну як окупанти. Вони зуміли нав'язати червоноармійцям свою імперіалістичну мету у такій спрощеній і привабливій формі, як це вони робили з соціальними гаслами у період жовтневого перевороту. Під час наступу на Україну було проголошено: "В Україну по хліб!". У дисертації обґрунтовано, що уряд УНР не заперечував проти постачання українського хліба в Росію, але протестував проти самовільного, хаотичного його вивезення без відома уряду. Та більшовики не просто хотіли одержати український хліб шляхом торгового обміну, а одержати його силою, як військовий трофей з переможеної країни. Першими розпочали заготівлю хліба в Україні продовольчі загони, сформовані більшовиками ще в листопаді 1917 р. Їх завданням було організувати відправку хліба в Росію шляхом товарообміну або за гроші. Підприємства і організації міст України направили продзагони у села.

Справжнє пограбування українського села розпочалося з окупацією Українни російськими військами. Їх очолив нарком В.Антонов-Овсієнко, котрий особливу увагу зосереджував на таких губерніях, як Катеринославська, Полтавська і Херсонська. В усі повіти були призначені комісари, для чого викликали працівників з Москви і Петрограду. Використовуючи спеціально виділену збройну силу, комісари реквізували в українського селянина зерно та інші продукти харчування, за які йому не тільки нічого не платили, а ще й наклали грошові контрибуції. Допомогу більшовикам у пограбуванні українського селянства надавали радянські органи влади.

Режим радянської влади, насаджуваний більшовиками в українському селі, виявився нетривалим. Народні маси за короткий термін відчули на собі всі "пренади" більшовицького "раю", тому чинили окупаційній політиці рішучий опір. Масове незадоволення та організований протест селянства проти політики більшовиків в Україні прискорили падіння радянського режиму в період наступу австро-німецьких військ.

У третьому розділі "Ідеологічний наступ на українське селянство в 1919-1920 рр." досліджено суть, форми і методи ідеологічної боротьби більшовиків за завоювання українського села. У розділі обґрунтовується, що з грудня 1918 до кінця 1920 рр. з метою закріпитися в Україні питання ідеологічної обробки селянства знаходилося в центрі уваги більшовиків. Ця проблема обговорювалася на всіх з'їздах і конференціях РКП(б) та більшості засідань ЦК, що відбувалися у той період.

Для ідеологічного наступу на українське селянство більшовики створювали відповідну базу. В Україну було скеровано з Росії значну кількість партійних працівників, серед яких відомі більшовицькі діячі, комуністи, рекомендовані губкомами РКП(б), курсанти партійних шкіл, робітники промислових центрів, більшовики з діючої армії та ін. Агітатори-більшовики, які прибули із РСФРР, часто не відповідали своєму призначенню.

Формування ідеологічного фундаменту для наступу на українське селянство більшовики готували таким шляхом:

1. Створення сільських парторганізацій. До листопада 1920 р. на селі діяло 1333 комосередки, більшість з яких була зосереджена у Харківській, Донецькій та Одеській губерніях.

2. Підготовки ідеологічних кадрів через систему створюваних партійних і радянських шкіл, короткотермінових ідеологічних курсів. До літа 1920 р. в Україні діяло 12 губернських й понад 30 повітових партійно-радянських шкіл.

3. Організації системи органів для керівництва ідеологічною роботою в Україні, у тому числі серед селянства. Діяли агітвідділи при губернських і повітових парткомах, політвідділах військових частин. Відповідні відділи працювали при всіх органах радянської влади.

У 1919 р. при ЦК КП(б)У, губернських і повітових парткомах були створені відділи по роботі на селі. У дисертації на значному фактичному матеріалі висвітлено процес формування ідеологічних органів для завоювання українського селянства, показано його масштабність. Підкреслюється, що скеровані для насадження більшовицької ідеології в українському селі комуністи значною мірою не були готовими до цієї роботи. Однак вони становили реальну силу, і використовуючи її, запроваджували радянський режим.

Перешкодою більшовицькому ідеологічному наступові на українське селянство стали національні партії УПСР, УСДРП, а також ті, що утворилися після їх розколів на початку 1919 р., зокрема боротьбисти. Стоячи переважно на радянських позиціях, вони абсолютно не сприймали більшовизму, однак погляди на шляхи побудови незалежної України мали різні. У дисертації проаналізовано програмні положення українських національних політичних партій про державне будівництво в Україні. Підкреслено, що єдності між партіями в цьому питанні не було. Коли УПСР, УСДРП й УСДРП(незалежних) об'єдналися для боротьби проти більшовицької навали в Україну, то боротьбисти на засадах радянського будівництва і демократії готові були співпрацювати з більшовиками. Деякі з них, засліплені ідеями комунізму, виступали за об'єднання з більшовиками. Однак більшовики намагалися не допустити впливу своїх по-

літичних супротивників на українське селянство. У першій половині 1919 р. на жодне зближення з українськими партіями, навіть з тими, що стояли на комуністичних позиціях і ратували за радянську владу, більшовики не йшли. Проте з початком третього наступу на Україну наприкінці 1919 р. більшовики щодо лівих українських партій, передусім боротьбистів, повели подвійну гру: з одного боку, паплюжили й компроментували їх, а з іншого - допускали брати участь у радянських органах. Ця політика призвела до ліквідації партії боротьбистів як головного політичного супротивника більшовизму в українському селі.

Ідейно-політичну обробку населення України, передусім селянства, більшовики здійснювали паралельно з формуванням ідеологічної армії. При цьому широко застосовували пресу та інші види друкованої продукції - листівки, плакати, брошури тощо. Крім преси, що надходила із РСФРР, в Україні на початку 1919 р. більшовики організували видавничі центри, в Києві, Харкові, Катеринославі, Миколаєві. У Харкові було створено Всеукраїнське видавництво, яке об'єднало партійні і військові видання України. Водночас із загальними періодичними виходили спеціальні видання для селян, а також для сільської молоді. У дисертації аналізуються найрізноманітніші друковані видання більшовиків, методи їх поширення серед селянства, зроблено якісні порівняння із періодичними виданнями інших політичних партій в Україні, зокрема боротьбистів. Дисертант констатує, що більшовицькі видання були за змістом далекоми від селянських інтересів і не витримували конкуренції з періодичними та іншими виданнями супротивників. Тому бажаного для більшовиків впливу на селянство не зробили.

У боротьбі за вплив на українське селянство більшовики приділяли увагу усній пропаганді і агітації. Однією з поширених її форм стали мітинги. Вони проводилися переважно в недільні та святкові дні. Для їх проведення часто залучалися більшовики шляхом мобілізацій. У селах відбулися тисячі мітингів. Однак селянство не вірило більшовицьким агітаторам і не сприймало комуністичної ідеології. Результативність мітингів була дуже низькою. Тому з метою удосконалення ідеологічного

впливу на селянство у 1920 р. більшовики застосовували масові і широкомасштабні кампанії, зокрема, проведення спеціальних тижнів чи місячників, передусім "Селянських тижнів".

Поряд із масовими формами ідеологічного впливу на селянські маси загалом більшовики здійснювали ідеологічну обробку окремих категорій жителів села диференційовано - жінок, інтелігенцію, молодь. Однак у 1919-1920 рр. внаслідок соціальних умов сільська жінка-трудівниця уникнула впливу більшовизму. Мізерні результати дала більшовицька діяльність щодо залучення на свій бік сільського вчителя - основної національно свідомої фігури.

Більших успіхів досягли більшовики в ідеологічному завоюванні сільської молоді. Цьому сприяла привабливість їх пропаганди й агітації, викликана, з одного боку, юнацьким максималізмом, а з іншого - невмінням сільського юнацтва розрізнити справжню суть демагогічних заяв більшовиків; надання великих повноважень тим представникам сільської молоді, які підтримували їхню владу. Значно полегшили завдання КП(б)У щодо залучення сільської молоді на свій бік пасивність українських національних партій та угоди окремих з них із більшовиками (боротьбистів та укаштів).

Ареною боротьби за селянські маси стали "Просвіти", що перебували під впливом національних партій. Однак більшовики не хотіли миритися із "Просвітами" як осередками національного виховання. Масову кампанію, спрямовану на їх реорганізацію і підпорядкування своєму впливові, вони здійснили 1920 р. Одночасно на противагу "Просвітам", а переважно замість них, більшовики створювали власні організації на селі - хати-читальні, пролетарські клуби тощо. У містах ідеологічною установою впливу на селянина були селянські будинки, організовані у губенських і повітових центрах.

Не залишилися осторонь масового ідеологічного наступу на селянство й лідери більшовизму. Однак нові владоможці не йшли в маси як "рядові бійці партії". Вихід у народ вони супроводжували особливою урочистістю, залучаючи численних супровідників. Із дією метою створю-

вались агітаційно-пропагандистські поїзди і пароплави.

Ідеологічну роботу серед українського селянства проводили відділи військових частин Червоної армії, які перебували на території України. Для ефективнішого впливу на селянство військові більшовики практикували агітаційно-трудові поїздки. З метою координації агітаційно-пропагандистською діяльністю військових комуністів при політвідділах армій були створені радянські відділення, а при політвідділах дивізій - радянські столи. Для агітаційної роботи були також залучені агітатори губернських і повітових військових комісаріатів.

Однією з форм ідеологічного впливу на селянські маси стали безпартійні конференції, що проводили більшовики у 1920 р. Вони ставали ареною гострої політичної боротьби. І хоча селянство значною мірою відкидало комуністичну ідеологію і не піддавалося більшовицьким впливам, все-таки їхня пропаганда й агітація діяла на селянську свідомість.

Особливий спротив українського селянства у 1919-1920 рр. викликала національна політика більшовиків, зокрема широкомасштабна русифікація українського села - значно більша, ніж за царського режиму. Політика РКП(б) активізувала таке ганебне явище, як антисемітизм. Національна політика в Україні була однією із причин відступу більшовиків у серпні 1919 р. У 1920 р. вони намагалися частково задовольнити вимоги українців з національного питання, однак це був лише тактичний засіб.

Широкомасштабна ідеологічна боротьба більшовиків за українське селянство не увінчалася успіхом, однак мала певні наслідки.

У четвертому розділі “Утворення органів більшовицької влади в українському селі в 1919-1920 рр.” висвітлено процес створення рад, ревкомів, комбідів і коннезамів, їх місце у системі радянської влади. ЦК КП(б)У, Тимчасовий робітничо-селянський уряд у період наступу Червоної армії на Україну головним завданням, поряд із різнобічною ідеологічною обробкою селянства, вважали відновлення рад. В ухваленому Тимчасовим робітничо-селянським урядом України “Положенні про організацію радянської влади на місцях” зазначалося, що організація влади

буде відбуватися згідно з конституцією РСФФР. Створення рад на місцях більшовики розпочали вже в грудні 1918 р. Цьому сприяла незгуртованість українських національно-патріотичних сил та невідповідність соціальної програми Директорії прагненням і настроям повсталих мас населення. Селянство пішло за популістськими більшовицькими гаслами "влади рад", не розуміючи їх суті. У перші місяці 1919 р. більшовики ухвалили законодавчі акти, що визначали порядок і структуру створення рад на селі, основні норми виборчого права, а також перелік категорій осіб, які його позбавлялися.

Особливу роль у встановленні радянського режиму в українському селі більшовики відводили повітовим з'їздам селянських депутатів. З метою забезпечення своєї переваги на з'їздах й ухвалення ними резолюцій вони порушували норми своїх же законодавчих актів про право скликання з'їздів відповідними виконкомом. Рішення про їх скликання ухвалювали, як правило, більшовицькі парткоми. Такий метод формування складу з'їздів забезпечував на окремих з них перевагу більшовиків, однак переважно вони проходили в гострій боротьбі між більшовиками та їхніми супротивниками. Рішучий протест українських національних партій зривав спробу більшовиків захопити владу у повітах шляхом перевиборів виконкомів і ухвалення резолюцій про визнання радянської влади.

Одночасно більшовики зосередили увагу на створенні рад безпосередньо у селах й забезпеченні там своєї переваги шляхом перевиборів й усунення з їх складу національно свідомих представників селянства. "Імпортні" кадри більшовиків часто проводили злочинну діяльність на місцях. Такий метод насадження радянської влади призвів до рішучого протесту селянства. І хоча до серпня 1919 р. більшовикам за допомогою антизаконних силових методів вдалося створити широку мережу рад на селі, однак реальної влади рад не існувало. У дисертації доведено, що в радянській історіографії значно перебільшувалися успіхи більшовиків у впровадженні радянського режиму в українському селі.

Реставрація більшовицького режиму розпочалася в грудні 1919 р. під час нового походу більшовицьких військ в Україну, але масово ство-

рювалися ради лише з кінця лютого - після ухвалення відповідних законодавчих актів та інструкцій. Безпосереднє керівництво здійснювали більшовики. Виборчого права позбавлялися нові категорії населення (згідно з майновим і соціальним станом, а також всі, хто виступав проти радянської влади і РКП(б)). Це забезпечувало перемогу більшовиків і водночас зумовило розкол у селянських масах, тобто виконувалася настанова VIII з'їзду РКП(б) й особисто В.Леніна про привнесення громадянської війни в селянське середовище.

Для забезпечення переваги у радах більшовики широко застосовували систему "фільтрації" делегатів з'їзду, "чистки" рад на місцях, тотальну їх перевірку на лояльність до комуністичної ідеології, а також репресії щодо своїх супротивників. Однак наприкінці 1920 р. ради переважачими органами влади в українському селі не стали. Значно більшого поширення набули ревкоми. Відмова від рад як органів більшовицької влади на місцях була передусім зумовлена тим, що певний демократизм у їх створенні не давав змоги при відсутності підтримки українського селянства мати в них перевагу. Волосні і сільські ревкоми більшовики створювали в грудні 1918 р., в період другого їх наступу на Україну. Масово цей процес проходив лише в січні 1919 р. Їх створенням займалися повітові парткоми та ревкоми, політвідділи більшовицьких військових частин. Членами ревкомів були більшовики і, як виняток, їм співчуваючі. Кошти на утримання ревкомів здобували шляхом накладення контрибуції на місцеве населення. У лютому-квітні 1919 р. відбувалася заміна ревкомів радами, однак найменший прояв невдоволення населення радянським режимом приводив до зворотного процесу.

До серпня 1919 р. ревкоми існували лише у деяких сільських населених пунктах України. В період третього наступу більшовиків згідно з ухвалою Всеукраїнському 29 грудня ревкоми ставали основними органами більшовицької влади. На початку січня 1920 р. Всеукраїнським дозволив ввести в склад ревкомів представників УКП(боротьбистів) та УПЛСР(борьбистів) на умовах підтримки політики більшовиків. Ввійшовши до складу ревкомів, боротьбисти і борьбисти ставали співучасниками політики

більшовиків на Україні.

У дисертації на фактичному матеріалі показано процес створення сільських ревкомів у різних регіонах України. Зроблено висновок, що ревкоми як надзвичайні органи окупаційної влади у сільській місцевості стали у 1920 р. основними. Вони були створені не з ініціативи і самодіяльності українського селянства, а насаджені зверху силою окупаційних військ і РКП(б).

Створивши ревкоми як органи тоталітарної влади в українському селі, партія більшовиків запровадила суцільний контроль за їх діяльністю, незважаючи навіть на перевагу в них членів своєї партії. Головним завданням ревкомів були: повне сприяння Червоній армії, запровадження радянського режиму, зміцнення політичних симпатій місцевого населення до більшовиків. Характерна форма керівництва ревкомів - накази для виконання постанов центральних і місцевих органів влади. У своїй діяльності вони не дотримувалися не лише законності, але й норм людської моралі.

Наприкінці 1918 р. більшовики перенесли із РСФРР в Україну "досвід" створення комбідів. Згідно з ухваленими Тимчасовим робітничо-селянським урядом України законодавчими актами, їх створювали повітові ревкоми, а там, де не було ревкомів - члени КП(б)У. Комбіди одержували надзвичайні повноваження. До їх функцій входило надання допомоги місцевим продорганам у вилученні хліба в заможних селян; розподіл хліба і предметів першої потреби; запровадження в життя постанов радянських органів влади і контроль за їх виконанням.

У дисертації докладно проаналізовано процес створення комбідів у губерніях України. Дисертант дійшов висновку, що їх діяльність можна розділити на два періоди. Перший охоплює з кінця 1918 р. і до літа 1919 р. Їх створювали, незважаючи на волю українського селянства, і діяли вони паралельно з іншими органами більшовицької влади (радами, ревкома-ми) або ж самостійно, виконуючи функції місцевої влади переважно щодо розв'язання продовольчого (реквізиція та розподіл продуктів) та земельного (перерозподіл землі на користь головно колективних госпо-

дарств) питань. Другий період діяльності комбідів тривав з червня по серпень 1919 р., коли вони діяли на засадах положення "Про сільські комітети бідноти" (12 травня 1919 р.) і виконували функції органів влади. Комбіди посилили реквізичійну діяльність, вносили розкол в українське село, що в кінцевому підсумку призвело до масового збройного протесту селянства. Їхня діяльність підірвала економічну міць українського хлібороба.

З допомогою комбідів остаточно проникнути в українське село та розколоти селянство більшовикам не вдалося. Тому на початку 1920 р. вони висунули ідею заміни комбідів новими класовими організаціями на селі. Однак значно далі від більшовиків у обґрунтуванні потреби розколоти українське село й привести його до громадянської війни пішли керівники УКП, яка утворилася на основі УСДРП(незалежних). У дисертації вперше проаналізовано документи партії та публікації одного з її лідерів А.Річицького (Пісоцького), де обґрунтована необхідність та шляхи створення комітетів голоди. Для реалізації цього плану більшовикам пропонувалися послуги УКП.

У дисертації розкрито генезис створення нових класових організацій в українському селі від безземельних і малоземельних селян до комітетів незаможних селян, котрі запроваджувалися в Україні на основі "Закону про комітети незаможних селян" 9 травня 1920 р. та спеціальної інструкції наркомату внутрішніх справ УРСР. Доведено, що комнезами були "творінням" КП(б)У. Вони ставали засобом розколу селянства та запровадження в селі більшовицької влади. Зрештою, комнезами за своєю суттю відповідали комбідам.

У дисертації проаналізовано хід та особливості впровадження комнезамів у селах різних губерній України. Підкреслено, що єдиної системи їх створення не було. Однак швидко їх створення переросло в організовану КП(б)У всеохоплюючу кампанію. Протекціоністська політика стосовно комнезамів призведе до того, що селянин, вступаючи у комнезам, вибрав не комуністичну ідею, а матеріальний інтерес.

У повсякденному житті комнезами не виконували покладених на

них завдань. До цього спричинилася компанійщина у їх створенні. Тому з метою повного підпорядкування комнезамів своїм політичним інтересам більшовики намагалися впливати на їх склад та напрями діяльності, використовуючи випробувані методи "чистки" складу та посилення контролю за їхньою діяльністю.

Наприкінці 1920 р. в Україні було створено понад 11 тис. комнезамів. Вони об'єднували близько 1 млн. селян, які перебували під впливом більшовиків та їм співчуваючих. Комнезами допомагали більшовикам проникнути в українське село та запровадити там свою владу у формі рад або ревкомів.

У п'ятому розділі "Тоталітарний характер економічної політики більшовиків і боротьба проти неї українського селянства у 1919-1920 рр." висвітлюється суть аграрної та продовольчої політики більшовиків, масовий повстанський рух українського селянства проти насадження радянського режиму.

Історія підтверджувала, що перемаже в революції той, хто зуміє провести аграрну реформу відповідно до бажань народних мас. Тому Директорія, прийшовши до влади у грудні 1918 р., негайно приступила до її розробки. Закон про землю Рада Міністрів ухвалила 8 січня 1919 р. У його основі містився принцип соціалізації. Однак цей закон, як і пізніші розпорядження та закони, діяв переважно на папері. Головною причиною цього став відступ Директорії з Києва під натиском більшовиків.

Другий більшовицький наступ на Україну мав конкретну мету: продовольство і сировина. Тому Тимчасовий робітничо-селянський уряд України у Маніфесті до робітників, селян і солдатів оголосив про негайну передачу селянам усіх поміщицьких земель разом із живим та мертвим інвентарем. У дусі Маніфесту була розгорнута й більшовицька агітація та пропаганда, завдання якої - викликати у селян впевненість, що вони одержують землю у вічне користування. Однак, як засвідчила реальність, більшовики переносили в Україну практику створення колективних господарств, використану в РСФРР. Лінію на форсоване насадження різних типів колективних господарств в Україні проводили голова

РНК УСРР Х.Раковський і секретар ЦК КП(б)У Г.П'ятаков. На прискорення процесу організації радгоспів і комун були скеровані рішення III з'їзду КП(б)У, III Всеукраїнського з'їзду Рад, усі наступні постанови радянського уряду і Наркомзему УСРР.

Більшовицькі партійні та радянські органи докладали всіх зусиль, щоб у якнайстисліші строки провести повсюдне створення колгоспів. У цій політиці вони одержали певну підтримку інших політичних партій, що діяли в Україні: УПСР(боротьбистів), УПІСР(борбистів), УСДРП(незалежних лівих).

Колективні господарства в Україні більшовики організовували без урахування конкретних умов і переважно з порушенням принципу добровільності вступу до цих колективів. Селянство, не сприймаючи цієї політики, піднялося на масові повстання, що охопили всю Україну. Тому більшовики змінили тактику. Не відходячи від генеральної лінії у земельному питанні, вони намагалися відвернути увагу селянства категоричним запереченням примусового запровадження комун. Однак слова і діла більшовиків не збігалися. Вимоги селян розділити колективні господарства для індивідуального обробітку не задовольнялись.

Більшовики пропагували колективні господарства як вищу продуктивнішу форму господарювання порівняно з індивідуальними. Однак реальна дійсність була іншою. На поміщицьких землях, відведених під комуну чи радгосп, селилися не споконвічні селяни, а часто люди з міста або навіть з Росії, які абсолютно не розумілися у веденні сільського господарства. Нерозв'язання аграрного питання стало причиною того, що більшовицька влада у серпні 1919 р. була вигнана, з одного боку, масовими антибільшовицькими селянськими виступами, а з іншого боку - армією А.Денікіна, якій українське селянство, "наситившись" більшовизмом, теж не стало на перешкоді.

Відновивши радянський режим у грудні 1919 р., більшовики не відмовилися від колективних господарств, але вибрали тактику тимчасового компромісу із селянством. Це знайшло відображення у законодавчих актах радянських органів влади того періоду, передусім у Законі

про землю 5 лютого 1920 р. Закон хоча й передбачав, враховуючи вимоги селянства, перехід в особисте користування всіх поміщицьких земель, однак зовсім не заперечував колективне господарство. Він був достатньо продуманим тактичним прийомом для залучення селянства на бік радянської влади. Так його зрозуміли більшовицькі організації на місцях. Однак проти закону особливо різко виступила УКП(боротьбистів), передусім за нібито відступ від комуністичних принципів. Укапісти намагалися бути вірніші ідеям комунізму, ніж самі більшовики.

Бідна та середня частина селянства схвально сприйняли новий земельний закон і вимагали перерозподілу землі. Однак більшовицькі та радянські органи на місцях часто дотримувалися позиції збереження колективних форм обробітку землі. Активними їх захисниками стали комнезами. Проте незважаючи на зусилля більшовиків зберегти комуну та радгоспи, їм це не вдалося. Кількість комун і радгоспів зменшилася у 1920 р. більш, ніж у 2 рази.

Наприкінці 1920 р. свій погляд на форму колективного господарства змінили й більшовицькі лідери. Основною їх формою ставали артіль. Приватне сільське господарство у комуністичну доктрину не вписувалося.

Тоталітарний характер більшовицького режиму яскравіше виявився у продовольчій політиці. Продовольчі проблеми стали основною причиною другого наступу більшовиків на Україну. У центрі уваги більшовицьких органів влади в Україні була організація продовольчих і сировинних поставок у Росію. Чільне місце у системі заходів щодо вивезення продовольчих ресурсів посідав ухвалений на початку лютого 1919 р. Раднаркомом УСРР декрет "Про продовольство для РСФРР".

Питанням вивезення хліба й інших продуктів харчування постійно цікавився ЦК РКП(б). 19 лютого 1919 р. він ухвалив постанову про продрозкладку в Україні, а 11 березня - постанову про продовольчу політику в Україні, де зазначалося, що Наркомпрод УСРР становить єдиний орган, який має право розпоряджатися всіма продовольчими запасами в Україні. Він був зобов'язаний поставити у РСФРР до 1 червня 1919 р. 50 млн пудів хліба. Для виконання цього завдання ЦК РКП(б) і

Наркомпрод РСФРР забезпечив продоргани УСРР скерованими із Росії кадрами.

Для виконання постанов ЦК РКП(б) владні структури УСРР ухвалили відповідні законодавчі акти. Серед них - декрет ВУЦВК 12 квітня 1919 р. про продовольчу диктатуру. Втілювати ці рішення у життя передбачалося силовими методами. Підтримали більшовиків у впровадженні продрозверстки і продовольчої диктатури українські ліві есери-боротьбисти.

Реалізація продовольчої політики у формі продрозкладки розпочалася наприкінці лютого 1919 р. Ортодоксальні комуністи вважали, що вона повинна не лише забезпечити хліб, а й розпочати у селі громадянську війну, розколоти монолітне селянство. Опорою більшовиків стали комбіді і ради. Допомагали їм у здійсненні конфіскацій та реквізицій продовольчі загони, скеровані в Україну з РСФРР (на початку липня в Україні перебувало 46 продзагонів із Росії) та сформовані з робітників місцевих промислових підприємств. Спеціально для заготівлі хліба й інших продуктів харчування у 1919 р. була створена продармія - державне формування за військовим зразком, чисельність якого до літа 1919 р. становила 5 тис. Для координації діяльності органів влади по збиранню врожаю 3 липня 1919 р. була створена Всеукраїнська надзвичайна міжвідомча комісія та відповідні губернські комісії.

З метою прискореного вилучення хліба більшовики організували найрізноманітніші кампанії: збір хліба для голодуючих дітей півночі, "День хліба для півночі", "Тиждень Червоної армії" тощо. Внаслідок цього лише за квітень-травень 1919 р. з України на північ було вивезено 4900 вагонів продовольства. Така політика значно ускладнила становище з продуктами харчування. Ціни на них зросли майже у 60 разів. Обмін між містом і селом практично припинився. Більшовики не тільки нічого не ввозили в Україну, а й навіть вивозили з неї метал, сільськогосподарські знаряддя, навіть конфісковану у крамницях мануфактуру. Село за таких умов пристосовувалося до натуральної форми господарювання.

Загалом радянським органам влади вдалося заготовити замість за-

планованих 178 млн лише 7,5 млн пудів, а вивезено у РСФРР близько 3 млн пудів хліба. Кожен пуд, вивезений більшовиками з України, був скроплений кров'ю.

Повернувшись в Україну на початку 1920 р., більшовики відмовились від форм і методів здійснення продовольчої політики. Наявність хліба в українському селі вони тепер визначили в розмірі 600 млн пудів. Четверта частина його підлягала розкладці, її необхідно було реалізувати до 1 липня у чотири етапи. Поряд із хлібною розкладкою була введена також обов'язкова поставка худоби на м'ясо, а також робочої худоби. Розміри хлібної поставки продорганам на місцях часто доводили значно завишеними й відповідно нереальними.

Випробуванням засобом більшовиків для вилучення хліба й надалі залишалися продовольчі загани, що формувалися більшовицькими та профспілковими органами із робітників. Надалі застосовувалася система продовольчих кампаній, у тому числі проведена у вересні 1920 р. кампанія "Похід на куркуля". Село перетворювалося на фронтову зону, куди було кинуте водночас із продовольчими загонами й регулярні військові частини. У повіті були направлені військові трибунали. Широко практикувалося проведення продовольчих тижнів, які часто переростали у місячники. Грабували українське село, що 1920 р. стало ареною бойових дій, і червоноармійські частини. До системи продовольчих органів було введено також споживчу кооперацію.

Вилучення у селян хліба за цінами у 6-7 разів нижчими від ринкових, а здебільшого взагалі безплатно, викликало рішучий опір селянства. Для його придушення за рекомендацією В.Леніна широко застосовувалося взяття заручників. Ця форма злочинної діяльності більшовиків щодо селянства вперше знайшла висвітлення у дисертації.

Загалом у 1920 р. за допомогою жорстоких силових методів розверстку було виконано на 70%. Однак натомість селяни нічого не отримали. Для села було виділено лише від 2 до 7% потреби товарів першої необхідності, але навіть ця мізерна кількість не завжди потрапляла до селянина. Як наслідок такої політики, з середини 1920 р. в Україні

спостерігається чітка тенденція до зменшення посівних площ.

Внаслідок більшовицької економічної політики українське село наприкінці 1920 р. становило картину страшного зубожіння. В Україні значно зросла смертність населення. Більшовицькі власті зайнялися організацією масового переселення. Однак переселенці виявлялися нездатними підняти зруйноване більшовицькою аграрною й продовольчою політикою сільське господарство.

Окремий параграф присвячений висвітленню боротьби українського селянства проти насадження радянського режиму. Із відновленням радянської влади на початку 1919 р. українське селянство зайняло вичікувальну позицію, а в деяких випадках навіть підтримало владу, прагнучи, щоб був відновлений порядок. Проте економічна політика більшовиків спричинила різку зміну його ставлення до радянської влади. Крім економічних чинників, масове незадоволення більшовизмом було зумовлене ще і політичними причинами, передусім прагнення КП(б)У зосередити всю політичну владу в Україні в своїх руках.

Уже з березня 1919 р. в Україні розпочалися селянські виступи і повстання. Центром повстанського руху стала Київщина. Проти насаджуваного більшовицького режиму виступило також селянство Поділля, Волині, частково Полтавщини й Катеринославщини. Хоча повстання були підтримані всенародно, однак у березні-квітні 1919 р. мали неорганізований і локальний характер. Більшовики легко з ними розправились.

Зі зростанням незадоволення сільських мас більшовизмом повстання набували всеукраїнського масштабу. З метою координації повстанського руху в Україні на початку квітня 1919 р. три українські партії соціалістичної орієнтації на з'їзді в Трипіллі уклали договір для спільної боротьби з більшовицькою окупацією України. Був обраний Центральний революційний повстанський комітет на чолі з А. Драгомирецьким, який оголошувався тимчасовою революційною владою повстанської України. Для оперативного керівництва повстанням було створено Головну військову раду, а трохи пізніше - Головний повстанський штаб. Центрревком дуже швидко зумів об'єднати найбільші повстанські загони, що діяли в

Україні.

Повстанський рух як вияв неорганізованої волі народних мас ніколи не вирізнявся сталістю своєї ідеології. У першій половині 1919 р. повстання здебільшого відбувалися під радянськими гаслами. Орієнтацію на радянську владу підтримував Центрревком. Однак починаючи з літа 1919 р., головню під впливом більшовицької політики, радянські гасла втрачали ґрунт. Натомість поширювалися настрої на парламентаризм і демократію. У вимогах повстанці замість соціалістичних на перше місце висували національні мотиви.

Зростання селянського повстанського руху послаблювало сили більшовиків. Було очевидним, що об'єднання республіканських і повстанських сил наблизило б звільнення України від окупантів і утвердження її незалежності. Проте єдності серед українських політичних сил, передусім серед українських соціалістичних партій, у цей період не було. ЦК КП(б)У визначив масовий антибільшовицький селянський рух як "куркульську контрреволюцію". Проте таке визначення не відповідало дійсності. Село на той час ще не розішарувалося і виступало єдиним фронтом.

Уже з весни 1919 р. більшовики вживали заходів щодо придушення будь-яких виступів проти встановлюваного ними режиму. Для розгрому повстанського руху більшовицькі партійні та радянські органи мобілізували значні збройні сили. Практично створювався внутрішній фронт. Формувалися спеціальні караульні частини. Були задіяні також сили Всеукраїнської надзвичайної комісії. Парткоми у повітах створювали загони із комуністів і комсомольців. Каральні акції проти селянських виступів вирізнялися особливою жорстокістю. Найпоширенішими в Україні були розстріли. Більшовики встановили червоний терор проти всього українського селянства, впровадивши у практику кругову поруку і залучивши для цього систему репресивних заходів. Однак не завжди вдавалося придушувати селянські виступи, навіть за допомогою значних військових формувань. Повстанці при перевазі більшовицьких сил обирали тактику розсіювання. Часто траплялися випадки, коли червоноармійські загони, скомплектовані значною мірою із селян, відмовлялися придушу-

вати повстання і переходили на бік повстанців. Загалом влітку 1919 р., незважаючи на вжиті заходи, більшовикам не вдалося перетворити територію України в суцільний фронт проти селянського повстанського руху. Військові дії проти повстанців під впливом наступу Денікіна не змогли набути організованого і планомірного характеру.

З відновленням радянського режиму 1920 р. антибільшовицький селянський повстанський рух розгорнувся знову. Головною його причиною, як і 1919 р., була економічна політика більшовиків. До весни селянські виступи охопили всі губернії України. Їх активізацію стимулювали в період Зимового походу частини Армії УНР. Одним із центрів повстанського руху став Холодний Яр. У селянському русі помітне місце посіли загони Н.Махна, які стали для більшовиків загрозливою силою.

Значно активізувався селянський повстанський рух з початком радянсько-польської війни та боротьби з Врангелем. Ці військові дії вселили надію на можливість швидкого звільнення України від більшовицького панування. Безпосередньо вплинула також оголошена мобілізація до Червоної армії. Формою протесту стало масове дезертирство - селяни повнювали повстанські загони або створювали нові. Масовий селянський рух став могутньою силою, яка стримувала утвердження більшовицького панування в Україні.

Щоб закріпити своє панування в українському селі, більшовики мали два шляхи. Перший - знайти спільну мову з селянством, отже - задовольнити його вимоги, другий - придушити його опір шляхом якнайширшого терору. Вони вибрали останній шлях. Політика знищення всіх противників РКП(б) стала державною політикою радянської влади в Україні. Партійні та радянські органи влади накреслили низку репресивних заходів, зокрема, в районах концентрації повстанських загонів запроваджувався інститут заручників та інші репресивні заходи проти місцевого населення. Ініціатором їх впровадження був голова Раднаркому УСРР Х.Раковський. Важливе місце відводилося органам ЧК. За рішенням Всеросійської ЧК для боротьби проти повстанців в Україні було сформовано дев'ять батальйонів військ внутрішньої охорони, які дозволено роз-

гортати у полки. При Раднаркомі УСРР було створено Центральне управління надзвичайної комісії. Центральним органом, що об'єднував керівництво військовим наступом проти повстанців, стало Управління тилу Південно-Західного фронту, яке спочатку очолював В.Манцев, а потім - Ф.Держинський. Отже, за основу завоювання українського села більшовики взяли військову силу.

Одним з репресивних заходів проти українського селянства стала боротьба з дезертирством. З Червоної армії на території України у той період дезертувало 150 тис. бійців. За ними велося справжнісіньке полювання із застосуванням таких заходів, як розстріл заручників, конфіскація майна родичів, вивезення рідних у концтабори, виселення, спалення селянських садіб і сіл. У 1920 р. органи ЧК спільно з місцевими радянськими органами створили в Україні 18 концтаборів на 12 тис. осіб. Заручників часто захоплювали при вилученні у селян зброї, мобілізації до Червоної армії. Для постійного стеження за селянством у серпні 1920 р. було запроваджено інститут п'яти- і десятихатників.

Для боротьби проти селянського повстанського руху широко залучалися комнезами. Для цього вони були зобов'язані створити кавалерійські формування і загони самооборони, які займалися, однак, не самообороною, а вилучуванням повстанців і дезертирів. Така діяльність комнезамів викликала глибоке обурення і зневагу українського селянства. Комнезами ставали філіалами чекістських органів на селі.

Незважаючи на зусилля, досягти значних успіхів у завоюванні українського села до осені 1920 р. більшовикам не вдалося. Лише перемир'я з Польщею та розгром Врангеля дали можливість направити проти повстанського руху значну кількість військових формувань. Внаслідок додаткового залучення військової сили та певних оргзаходів більшовиків, використання нових форм і методів ведення бойових операцій повстанські загони поступово втрачали тактичну ініціативу і боєздатність. Більшовики зуміли оволодіти українським селом лише в результаті військового наступу.

У висновках узагальнено основні підсумки дисертаційного дослід-

ження.

1. Встановлення більшовицької диктатури у формі рад у національних районах, зокрема в Україні, могло б бути здійснено лише за підтримки народних мас, передусім селянства. Більшовики з часу захоплення влади в Петрограді розгорнули масовий ідеологічний наступ на українське селянство, який не був зупинений ані шляхом контрпропаганди українських політичних партій, ані діяльністю Центральної Ради.

2. Водночас більшовики намагалися підпорядкувати ради селянських депутатів та взяти під контроль проведення селянських з'їздів. Однак запровадити радянський політичний режим у період з листопада 1917 до березня 1918 рр. вони не змогли. Проти більшовицького проникнення в українське село організовано виступило селянство. Тому більшовики намагалися закріпити владу за допомогою надзвичайних органів - ревкомів і збройних загонів Червоної гвардії. У методах насадження радянського політичного режиму чітко простежувався його тоталітарний характер. Ще більше він виявлявся у здійсненні економічної політики, спрямованої на пограбування селянства, перетворення українського села на сировинний придаток більшовицької Росії.

3. Ідеологічне завоювання селянства, насадження комуністичної ідеології в українському селі було в центрі діяльності більшовиків 1919-1920 рр. Широкомасштабна ідеологічна боротьба за селянство характеризувалася використанням найрізноманітніших форм, методів і засобів, посиленням діяльності серед різних соціальних груп. Більшовики ліквідували своїх політичних противників - українські національні партії та організації. Ідеологічний наступ на українське селянство повним успіхом не увінчався.

4. Політичне панування в українському селі більшовики також забезпечували шляхом створення органів політичної влади у формі рад. Запроваджувався повний контроль за їх виборами та функціонуванням. Однак зустрівши протидію селянства, більшовики надавали перевагу ревкомам як надзвичайним органам влади, що були створені без врахування волі і згоди українського селянства. Ревкоми, здійснюючи керів-

ництво шляхом видання наказів, не дотримувалися не лише законності, а й норм людської моралі.

З кінця 1918 до серпня 1919 рр. в Україні функціонували комбіді. Вони діяли паралельно з іншими органами влади, або самостійно, виконуючи функції місцевої влади переважно щодо розв'язання продовольчого (реквізиція та розподіл продуктів) та земельного (перерозподіл землі головно колективних господарств) питань. За допомогою комбідів остаточно проникнути в українське село та розколоти селянство більшовикам не вдалося. У 1920 р. функції комбідів здійснювали комнезами.

Всі органи радянської влади загалом запроваджували в українському селі тоталітарний режим. Він особливо виявився у здійсненні аграрної й продовольчої політики.

5. За основу аграрної політики 1919 р. більшовики взяли колективні господарства у вигляді комун, радгоспів тощо, які створювалися без урахування конкретних умов і переважно з порушенням принципу добровільності. Не відмовилися більшовики від створення колективних господарств і в 1920 р., а закон про землю 5 лютого 1920 р. був продуманим тактичним прийомом для залучення селян на бік радянської влади. Активними захисниками колективних форм обробітку землі стали комнезами. Більшовики 1919-1920 рр. закладали основи колективного господарювання на селі, що призвело в майбутньому до голоду 1921-1923 рр. та голодомору 1932-1933 рр.

6. Одним з головних завдань органів місцевої влади, сформованих більшовиками, стала організація продовольчих і сировинних поставок у Ррсію. Вони надавали допомогу продорганам і продзагонам у здійсненні реквізицій і конфіскацій, взятті та розстрілах заручників. Внаслідок більшовицької економічної політики українське село наприкінці 1920 р. становило картину страшного зuboжіння.

7. Економічна політика більшовиків викликала широкий протест, що вилився в масову антибільшовицьку боротьбу селянства проти колівального гніту і пограбування своєї землі. Масове незадоволення більшовизмом було зумовлене не тільки економічними, а й політичними причи-

нами, передусім прагненням КП(б)У зосередити всю політичну владу в Україні у своїх руках. Селянськими антибільшовицькими повстаннями були охоплені практично всі губернії України.

8. Для розгрому повстанського руху більшовики залучили регулярні військові формування, а також збройні загони ВУНК і комнезамів. Боротьба з повстанським рухом знаходилася в центрі уваги ЦК КП(б)У, який постійно рекомендував застосовувати каральні методи проти повстанців і місцевого населення. Селянські повстання жорстоко придушувалися, їх учасників розстрілювали на місці. Однак повністю придушити повстанський рух більшовикам вдалося лише 1921 р. внаслідок концентрації на території України значної кількості військових сил. Вплинули також політичні, соціальні і економічні фактори.

9. Радянський режим в українському селі був насаджений більшовиками тільки при поєднанні ідеологічних, політичних та військових засобів і загалом мав тоталітарний характер.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВИКЛАДЕНИЙ У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

Монографії

1. Тоталітаризм в українському селі. Перша спроба впровадження (жовтень 1917-березень 1918 рр.). Львів, 1996. -149 с.
2. Впровадження радянського режиму в українському селі (1919-1920). Львів, 1996. -267 с.

Підручники, навчальні посібники, брошури

3. Історія української державності. Львів, 1995. -246 с. (У співавторстві).
4. Історія кооперативного руху. Львів, 1995. -410 с. (У співавторстві).
5. Вивчення життя та діяльності політичних діячів у шкільному курсі історії СРСР (період ХХ ст.). Львів, 1990. -138 с. (У співавторстві, керівник авторського колективу).
6. Вивчення життя та діяльності політичних діячів у шкільному курсі історії України (період ХХ ст.). Львів, 1990. -81 с. (У співавтор-

стві, керівник авторського колективу).

7. Україна на міжнародній арені в період революції 1917-1920 рр. // Історія міжнародних відносин України (1917-1992). Львів, 1992. С.3-21.

8. Політичні партії в боротьбі за утворення української демократичної держави (березень 1917-1920 рр.) // Історія суспільних рухів і політичних партій в Україні (XIX ст.-1920 рр.). Львів, 1993. С.46-95.

9. Галицьке стрілецтво та його преса в боротьбі за українську державність. Львів, 1994. - 56 с. (У співавторстві).

10. Становлення незалежної держави в Україні. Львів, 1994. -52 с. (У співавторстві).

11. Михайло Грушевський на чолі Центральної Ради. Львів, 1995. - 44 с.

12. Українське селянство в період австро-німецької окупації 1918 р. Львів, 1996. -50 с.

Статті, тези, рецензії

13. Малодосліджені документи з історії сільської Червоної гвардії на Україні // Арх. України. 1984. № 3. С.50-53.

14. До питання про організацію та діяльність повітових, волосних і сільських військово-революційних комітетів на Україні (жовтень 1917 - березень 1918 рр.) // Укр. іст. журн. 1984. № 11. С.78-86.

15. Из опыта борьбы большевиков Украины за революционирование крестьянских съездов (октябрь 1917-март 1918 гг.) // Научные труды по истории КПСС. К., 1987. Вып.44. С.81-87. (У співавторстві).

16. Революционные организации Советской России в борьбе за привлечение трудящегося крестьянства на сторону социалистической революции // Весн. Львов. ун-та. Серія обществ. наук. Львов, 1987. Вып.25. С.23-29.

17. Про створення та діяльність загонів сільської Червоної гвардії на Україні (жовтень 1917-березень 1918 рр.) // Укр іст. журн. 1990. №11. С.64-72.

18. В.І.Ленін і проблема насильства в революції // Вісн. Львів. ун-ту. Серія сусп. наук. Львів, 1991. Вип.29. С.120-127. (У співавторстві).

19. Боротьба політичних партій за селянську молодь України (1917-1920) // Вісн. Львів. ун-ту. Серія сусп. наук. Львів, 1992. Вип.30. С.65-69. (У співавторстві).

20. Згоди ніхто не читав.... // Просвіта. 1992. № 33. (У співавторстві).

21. Земельне питання в Українській гетьманській державі // Останній гетьман. Ювілейний збірник пам'яті П.Скоропадського. 1873-1945. К., 1993. С.97-106.

22. Україна як об'єкт сталінських політичних репресій // Республіканець. 1994. № 5-9. С.96-98. (У співавторстві).

23. Питання історії суспільних рухів та політичних партій на уроках історії України в середній школі // Укр. освіт. журн. (Наук.-метод. додаток "Конспект"). Львів, 1994. № 11-12. С.7-61. (У співавторстві).

24. Газета "Народна воля" як джерело вивчення подій в Україні (1917-1918 рр.) // Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді та повідомлення II Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 21-22 грудня 1994 р. Львів;Житомир, 1994. С.34-37.

25. Земельне питання в Україні в 1917-1920 рр. // Науковий збірник Українського вільного університету. Мюнхен;Львів, 1995. С.40-46.

26. Періодична преса про повстанський антибільшовицький рух в Україні 1919 р. // Українська періодика: історія і сучасність: Доповіді та повідомлення III Всеукраїнської науково-теоретичної конференції, 22-23 грудня 1995 р. Львів, 1995. С.161-165.

27. Комуністична партія України // Довідник з історії України: У 3 т. К., 1995. Т.2. С.69-75.

28. Проблеми української революції в оцінці В.Кучабського // Студії політологічного центру "Генеза". 1995. № 6. С.385-389.

29. Економічна політика більшовиків в українському селі (жовтень 1917-березень 1918 рр.) // Генеза-експерт. 1996. Черв.-лип. С.21-28.

30. Державотворча діяльність Павла Скоропадського // Третій міжнародний конгрес українців. 26-29 серпня 1996 р. Історія. Х., 1996. Вип.2. С.77-84.

Malyk J. Enforce of Soviet Regime into Ukrainian Village (October 1917 - 1920)

The dissertation for the degree of doctor of historical sciences, speciality on 07.00.01 history of Ukraine. Institute of Ukrainian Area Studies named after I. Kiev Taras Shevchenko University. Kiev, 1997.

The thesis under defense studies the problems of introduction of the Soviet system into Ukrainian village in October 1917 - 1920 basing on a number of source facts. The main forms and methods of the Soviet pressure on the Ukrainian peasantry - ideological, political, military and economical - are revealed. Functioning of the organs of Soviet power in the form of councils, revolutionary councils, the communist poverty communist upon poor peasants is shown. The conclusions is drawn that the Soviet regime by its nature was the totalitarian one. The mass movement against political regime introduced by Bolshevicks is revealed.

Малик Я.И. Насаждеие советского режима в украинском селе (октябрь 1917-1920 гг.).

Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук по специальности 07.00.01 - история Украины. Киевский университет имени Тараса Шевченка. Киев, 1997.

Защищается рукопись диссертации, в которой на основе широкой источниковой базы освещаются проблемы внедрения советской системы в украинском селе в октябре 1917-1920 гг. Раскрыто основные формы и методы наступления большевиков на украинское крестьянство - идеологические, политические, военные и экономические. Показано функционирование органов большевистской власти в форме советов, ревкомов, комбедов и комнезамов. Сделано вывод, что советский режим за своей сущностью был тоталитарным. Освещено массовое крестьянское движение против внедряемого большевиками советского режима.

Ключові слова: українське село, радянський режим, політичні партії, ради, ревкоми, комбіді, комнезами, ідеологічна боротьба, політична влада, аграрна політика, продовольча політика, повстанський рух.

Підписано до друку 20. 08. 97 р. Формат 60х84/16
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 2.2. Тираж 100. Зам. 314.
Друк ПТУ № 58. 290008, Львів, вул. Ів. Федорова, 9.

433947

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

Handwritten scribbles or marks at the bottom of the page.